

⁷² Frankopan P. A Byzantine Emperor in All but Name [Electronic resource] Access: https://www.huffingtonpost.co.uk/peter-frankopan/vladimir-putin-byzantine-emperor_b_3426216.html?utm_hp_ref=uk-russia-president-vladimir-putin ; див. також: Frankopan P. Vladimir Putin: a classic Byzantine emperor [Electronic resource] Access: <http://www.peterfrankopan.com/blog/vladimir-putin-a-classic-byzantine-emperor/>

⁷³ Пор.: Бардола К. Ю. «Право возврата владений» как основа территориальных претензий Византии в VI–XII вв. // Древности 2014–2015. Харьковский историко-археологический ежегодник. Харьков, 2015. Вып. 13. С. 57–68.

⁷⁴ Stewart M. A New Justinian? Putin's Reconquest [Electronic resource] Access: http://www.academia.edu/6286854/A_New_Justinian_Putin_s_Reconquest

⁷⁵ «Византийский клуб» начал свою работу [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://www.oprf.ru/press/news/2015/newsitem/32254> ; Византийский клуб: учредительное собрание [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://geosh.ru/vizantijskij-klub-uchreditelnoe-sobranie.html> ; Византийский клуб [Электронный ресурс]. Режим доступа: http://www.ipi-rf.ru/vizantiya_club.php

⁷⁶ Див.: Византийский клуб [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://byzclub.ru>

⁷⁷ Латынина Ю. Византия: идеальная катастрофа // Новая газета. 11 февраля 2015 г. № 14. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://www.novayagazeta.ru/articles/2015/02/07/62961-vizantiya-idealnaya-katastrofa>

⁷⁸ Холмогоров Е. И эта война закончится // Взгляд: Деловая газета. 12 февраля 2015 г. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://vz.ru/columns/2015/2/12/729195.html> ; Дробот С. Чем Византия опасна либералам? // Русская народная линия: информационно-аналитическая служба [Электронный ресурс]. Режим доступа: http://ruskline.ru/monitoring_smi/2015/02/19/syomen_drobot_chem_vizantiya_opasna_liberalam/

⁷⁹ Див.: Шляхтин Р. Византия, которую мы не теряли // COLTA.RU [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://www.colta.ru/articles/specials/6771> ; Баев Е. Византия: в плену мифологем [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://www.hist.msu.ru/research/discussions/baev.php>

⁸⁰ Профессор Сергей Иванов: «Русская власть взяла себе из Византии только цапки» // Историческая правда. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://www.istpravda.ru/interview/2949>

⁸¹ Див.: Лидов А. Лики и маски Византии // Редкие земли. 2015. № 1 (4). С. 190–201.

Валерій Трофімов

(Харків)

ВИЗАНТІЯ В ЄВРАЗІЙСЬКОМУ ДИСКУРСІ А. ДУГІНА

Особливістю сучасності є активне використання інформаційних засобів у політичних конфліктах. Усе більшої ваги набувають інструменти м'якого впливу (soft power), метою яких є інтелектуальне переконання – мас-медіа, аналітичні центри (так звані think tanks), мистецькі об'єднання та релігійні організації. Згідно з цією концепцією такі методи поєднуються із «жорсткою силою» – більш традиційними для міжнародної політики силовими формами економічного та політичного примусу. При цьому історичні концепції активно використовуються для маніпуляції свідомістю. Стосується це не лише порівняно близьких нам часів ХХ століття, але й середньовічних тем. Від самого початку вивчення історія Візантії мала політичне значення.

Після загибелі 1453 р. Візантія стала зручним об'єктом для ігор історичної уяви. Її історія була достатньо хронологічно обмеженою і остаточно завершеною, Візантія не полишила по собі прямих нащадків, чия авторитетна версія історії могла б заважати інтерпретації. Це створювало умови для активного використання образу Візантії у спробах вибудувати власну ідентичність. Можна виділити дві основні стратегії такого використання – ідеалізація Римської держави та її демонізація.

Вибух зацікавлення Візантією у Західній Європі відбувся в абсолютистській Франції, де візантійськість стала об'єктом критики для просвітників. Для земель Європи Східної, що на початку ХІХ століття зазнавала сильного культурного впливу з боку Заходу,

питання рецепції спадщини Візантії було складнішим. Ускладнення спричинялися тим, що Східна Європа мала з реальною Ромейською імперією надзвичайно багато спільного. Її стрижневим елементом, перейнятим від цієї імперії, була релігія. Православне (ортодоксальне) християнство було державною релігією східноєвропейського гегемона – Росії. Опинившись в якості єдиної великої православної держави, Російська імперія доволі швидко інструменталізувала православ'я й підняла його на щит у культурно-ідеологічному суперництві з Європою. Розроблена ще у XVI столітті ідея Москви як Третього Риму досягла розквіту. Не можна, звісно, стверджувати, що росіяни були монолітними у своїх поглядах. Так, Візантія зазнала нищівної критики з боку російського мислителя Петра Чаадаєва, який вбачав у візантійсько-православній спадщині причину економічних та суспільних негараздів Російської імперії. Згодом рефлексії над російсько-візантійськими зв'язками розгорнулися у дискусіях між таборами «західників» та «слов'янофілів». Значення православ'я було настільки великим, що воно було прямо включене до імперської формули, висунутої графом Ніколаєм Уваровим – «Православ'я, самодержав'я, народність».

У сучасній Російській федерації тема Візантії активізувалася у зв'язку із занепадом комуністичної ідеології та потребою у нових ідеологічних системах. Російська політика опинилася перед потребою заповнення ідеологічного вакууму, що залишився після падіння марксизму. Показовим, наприклад, є звернення Владіміра Путіна до робіт російського ультраправого філософа Івана Ільїна¹.

У цьому дослідженні хочеться звернути увагу на використання історії Візантії у творчості представника російської ультраправої думки Александра Дугіна. Його ідеологія, яку він сам називає «євразійством», на думку багатьох дослідників є ультратрадиціоналістичною або навіть фашистською². А. Дугін вирізняється особливо радикальною антиукраїнською позицією стосовно конфлікту на Донбасі, а також очолює парамілітарний «Євразійський союз молоді», що зумовлює потребу аналізу його поглядів.

Необхідно окреслити методи й термінологію, використані у цьому дослідженні. Оскільки А. Дугін позиціонує себе як традиціоналіст, потрібно дати визначення терміну «традиція». Для традиціоналістів це поняття позначає певну незмінну, примордіаль-

ну й метафізичну сутність, яка є безумовно позитивною цінністю. Поза тим, конкретні інтерпретації цієї «примордіальної традиції» різняться, а часто інструменталізуються для відмежування ідеології «нових правих» від міжвоєнного нацизму³. Однак у дослідницькій практиці існує точка зору на традицію як на конструкт Нового часу, «низку практик ритуального або символічного характеру, які намагаються прищепити певні цінності й норми поведінки через повторюваність, що автоматично передбачає зв'язок з минулим»⁴. Це структура, що легітимізує існування певних інституцій через зв'язок із минулим. Тож традицію слід відрізнити від звичаю, який лише позначає усталений порядок, неформальний баланс наявних сил у суспільстві, не вимагаючи абсолютної незмінності. Таке тлумачення дає можливість розгляду традиціоналізму з критичної точки зору: не як ідеології, що прагне повернення якихось реально наявних у минулому порядків, а як такої, що прагне легітимізувати певні цілком модерні практики через представлення їх у якості невід'ємної, неунікненної частини життя.

Ідеологія А. Дугіна має два виміри. Перший – внутрішня структура її дискурсу, семантичний порядок елементів. Другий – її суспільна роль та взаємозв'язки ідеології із політичними процесами в Росії та світі. Не пристаючи на радикально постмодерністську позицію, яка розглядає дискурс як повністю ізольовану систему знаків, яку неможливо прив'язати до референтів у реальному житті, але все ж визнаючи, що символічне не є лише прямим відображенням суспільних процесів, маючи внутрішню динаміку, ми спробуємо розглянути обидва аспекти у їх можливому поєднанні. Це зумовлює необхідність використання теорій двох типів: перші стосуватимуться дискурсу як системи, а другі – ролі ідеологій у суспільстві.

Сучасне розуміння дискурсу передбачає ідею про структурованість мови відповідно до певних паттернів⁵. Це система мовної репрезентації дійсності, для якої можна виявити певні загальні принципи. У цьому дослідженні використовується дискурс-аналіз Лакло та Муффа⁶. Зокрема, застосовується поняття вузлової точки. Це знак, навколо якого впорядковуються й набувають значення інші знаки. Дискурс формується за рахунок відсічення усіх сторонніх значень. Зв'язки між поняттям формуються за допомогою артикуляції, тобто

розташування знаків у зв'язку з іншими знаками. Також встановлюється розрізнення між елементом дискурсу (знаку у всіх можливих його значеннях) та моментом дискурсу (специфічного та однозначно окресленого знаку). За допомогою цієї термінології можна окреслити структуру дискурсу, виділити роль окремих знаків.

Е. Сміт виділяє три погляди на нації та націоналізм⁷. З першої точки зору це архаїчна ідеологія домодерности, що відживає з плином часу. Одна така позиція суперечить російській ситуації. Друга передбачає вічне існування націй та націоналізмів як суб'єктів історії. Цей погляд, втім, нічого не дає нам для пояснення сучасних процесів. Третій підхід розглядає націоналізм як супутника модернізації. За умов руйнування старих світоглядних систем, різкої зміни суспільної обстановки націоналізм забезпечує людям мінімум світоглядного порядку й сенсу, дозволяє впорядкувати досвід. Оскільки Росія за останні 30 років зазнала значних суспільних (перехід від комунізму до ліберальної, а згодом авторитарної політики) та економіко-технічних (вплив західної індустрії, нові способи виробництва та комунікації) трансформацій, то третій підхід є аналітично продуктивнішим. У цьому випадку ми будемо розглядати ідеологію евразійства А. Дугіна саме з цієї позиції.

Модерністська концепція визначає націоналізм як «ідеологічний рух за досягнення і збереження належності, єдності та ідентичності від імені населення, деякі представники якого вважають, що воно має становити реальну або потенційну націю»⁸. Незважаючи на те, що А. Дугін оперує цивілізаційною термінологією, його система цілком відповідає критеріям боротьби за «належність, єдність та ідентичність». Е. Сміт також виділяє тип уявлення про націю, що він його називає «єрархічним», який базується на освяченні й згуртуванні навколо певного сакралізованого суспільного устрою⁹. Слід також враховувати дискредитацію поняття націоналізму за радянської доби, яка робила самовизначення у цьому терміні вразливим. Тож цілком коректно буде інтерпретувати евразійство як різновид націоналізму (враховуючи, звісно, відмінності від класичної західної моделі нації).

Образ Візантії та поняття візантійськості відіграють значну роль у текстах А. Дугіна. У багатьох працях він детально торкається візантійської тематики, а у більшості видань зустрічається згад-

ка про Візантію. Зокрема таких, як «Философия войны», «Геополитика постмодерна. Времена новых империй. Очерки геополитики XXI века», «Социология русского общества. Россия между Хаосом и Логосом» та «Логос и мифос. Социология глубин». Основна увага буде приділена роботі «Ноомахия: войны ума. Логос Европы: средиземноморская цивилизация во времени и пространстве», а конкретніше – тим її розділам, що стосуються Візантії. По-перше, ця робота є історичним діяхронним оглядом європейської цивілізації, тож надається до аналізу як історична робота. По-друге, серія «Ноомахия» є достатньо новою й мислиться А. Дугіним як синтез його історіософії.

Есей складатиметься з трьох частин. У першій буде розглянуто історичний опис Візантії А. Дугіним. У другій – місце Візантії у його ідеологічному дискурсі. Третя частина присвячена ролі цього дискурсу у сучасному російському суспільстві.

1. Історичний образ Візантії в працях А. Дугіна

Візантія розглядається Дугіним як парадигматично, як зразок соціального устрою, що може бути реалізований у будь-який час, так і історично, як реальна історична держава.

Для Дугіна Візантійська імперія – пряме продовження імперії Римської¹⁰. Вона повністю успадкувала римську модель та середземноморську культуру. Рісою, що характеризує всі відмінності є християнство: Візантія це повністю християнізований Рим. Увага зосереджується на структурах мислення, а економічні та соціальні відмінності постають вторинними.

Історія Візантії пояснюється Дугіним наявністю особливого «Візантійського Логоса»¹¹, фундаментальної парадигми мислення. Це спосіб існування держави, коли вона є носієм сотеріологічної, релігійної місії. Візантійська імперія стає «катехоном» з Другого послання Павла до тесалонікійців, силою, що утримує світ від занепаду. При цьому світська й релігійна влада не протиставляються, як у теології св. Августина, а поєднуються у співпраці, умови імперії мають сприяти релігійному спасінню. Візантія – це імперія християнства. Навіть імператор Юліян, на думку Дугіна, «намагається виразити неоплатонічною мовою сакральну філософію імперії».

Тодішня історія імперії описується Дугіним у рамках фактологічного розгляду. Це реферативний огляд візантійської історії, що у своїй подієвій частині не надто відхиляється від академічних. Натомість в оцінках він наголошує на суперечностях та відмінностях у розвитку Візантії та Західної Європи, на незалежності розвитку Візантії¹². В іконоборчому русі яскраво висвітлюється конфлікт між папою та візантійським імператором, що характеризується як порушення єдності православно-католицького світу. Коронація Карла великого для Дугіна – порушення п'ятисотлітньої традиції та незворотній розрив між Заходом та Сходом. При цьому Візантія – «героїчна, войовнича держава», а образ імперії в якості зніженої й корумпованої – свідомий наклеп, карикатура. Падіння Візантії знаменує початок апокатастасії, періоду темряви, постанню Модерну у країнах Західної Європи¹³.

За допомогою концепту «translatio imperii» Дугін перекидає місток від історії Візантії до історії Росії¹⁴. Він зазначає: Росія була імперією завжди, це її природний стан від Київської Русі до СРСР¹⁵.

У працях Дугіна імперіялістична політика Росії від часів Івана Грозного обґрунтовується як неминучий наслідок «поствізантійського» статусу Росії¹⁶. Внаслідок поєднання геополітики, неортодоксального богослів'я та історизму образ середньовічної Ромейської імперії стає засобом для адвокації євразійського вектора інтеграції. Євразійська цивілізаційна специфіка визначається як пов'язана із візантійською релігійною традицією та церковним розколом. При цьому для Дугіна етична перевага завжди на боці євразійського Сходу, а не атлантичного Заходу. Візантійська церква, згідно з Дугіним, «пішла шляхом первісної традиції»¹⁷, а сама Візантія «дбайливо ставилася до самотності етносів» (до дбайливих політичних утворень Дугін зараховує й імперію Чингісхана¹⁸). Росія проголошується продовжувачем такого способу існування, «демократичною імперією»¹⁹. При цьому імперія об'єднує не індивідів, як західні держави, а спільноти й народи²⁰. Цар у такій ситуації не є «першим серед рівних», а навпаки, вищим за усіх інших, що забезпечує рівність еліт та мас за рахунок підкореності обох царю²¹. Така парадигма визнається характерною і для сталінського СРСР²². Позитивно оцінюється авторитаризм Володимира Путіна як крок у напрямку до традиційної, «легітимної» для російського суспільства державності²³.

Слід відзначити, що візантійський дискурс Дугіна позначений значним ресентиментом до Заходу. «Мы всегда были для них бельмом на глазу (как до этого Византия) – стверджує він, пояснюючи корені ворожнечі між Росією та Заходом. Обговорюючи тезу про можливу належність Росії до західної цивілізації, він зазначає, що спроби «вестернізувати» Росію перетворять її на «захід другого сорту». На пропозицію вважати Росію іншою версією заходу, яку не треба вестернізувати, відповіддю є теза про те, що «європейці ніколи не визнавали й не визнають цього». Гостре відчуття власної периферійності, вторинності змушує Дугіна раз по раз закликати до радикального звернення до традиції:

*«У нас есть свое Средневековье, блистательное Средневековье московского царства Ивана Грозного, опричнины, доктрины Москвы – Третьего Рима, симфонии властей и переноса православной миссии спасения мира от Византийской империи на Москву. Либо свое свободное Нео-Средневековье с новой русской империей, либо мы будем просто отбросами чужого Средневековья»*²⁴.

Повернення до традиції означає для Дугіна не лише звернення до російської старовини, але й до візантійських (або псевдовізантійських) зразків.

Отже, історія Візантії трактується А. Дугіним як передісторія Росії, а її політична система – як попередниця російської. Таким чином, створюється міт про «золоту добу», зразковий з духовної точки зору час. Провіденційне, релігійне розуміння історії дозволяє провести лінію від примордіяльної первісної традиції через Ромейську імперію до імперії Російської, легітимізувати авторитарну практику російської політики як «історично виправдану й традиційну». У праці «Четвертая политическая теория» Дугін пише:

*«Империя – это горизонт человека, горизонт общества, к которому оно стремится, идя по пути интеграции и обобщения. Империя воплощает в себе онтологическую цельность, расцвет бытия. А значит, Империя всегда священна, сакральна. Не случайно в Византии и в России сложился глубинный альянс между Империей и Церковью. Отсюда – симфония властей, и тот горизонт религиозной веры, который связан с идеей Империи, Царствия. Для консерватора Империя есть высшая самодостаточная сама по себе, онтологическая ценность»*²⁵.

У роботі «Логос и мифос» проводиться паралель між візантійською «симфонією влад» і стосунками церкви та держави у путінській Росії²⁶. Ситуація зрощування держави з церквою інтерпретується як повернення до первісного, «нормативного» стану речей, а сама держава у візантійській її варіації – як релігійний інститут. При цьому християнство осмислюється не як особистісна віра, а як цілісна ідеологічна система, що регламентує політику, суспільну діяльність та економіку²⁷. Католицтво та Захід, натомість, характеризуються домінуванням світського або духовного, порушенням гармонії, що є «відпадінням» від правильного ходу речей²⁸. З цього виводиться поняття християнської економіки, яка, за Дугіним, характеризується втручанням держави. У Візантії, наприклад, втручанням імператора захистило дрібних землевласників і зупинило розвиток феодалізму. Контроль над економікою визначається також як ознака «євразійського» шляху, а американське кейнсіанство – як момент найсильнішого наближення США до євразійських стандартів²⁹. Таке втручання передбачається і у сфері власне релігії, бо відділення держави від церкви проголошується «протестантською раціональністю», яка не має нічого спільного з раціональністю «російсько-візантійською»³⁰. Колективізм, на противагу західному індивідуалізму, є, на думку Дугіна, невід'ємною властивістю російського суспільства³¹. Дугін навіть оголошує Російську імперію «катехоном» – у християнські традиції це щось, що стримує світ від Апокаліпсису³². Таким чином обґрунтовується претензія російського народу на богообраність та право Росії на означення «Свята»³³. Згідно з інтерпретацією Дугіна, внаслідок відпадня католиків та самих візантійців у ересь, Росія стає єдиним носієм істинної релігії, «Новим Ізраїлем»³⁴. Навіть візантійський вплив оцінюється як чужий, «греко-російське» християнство протиставляється «російсько-російському».

Погляди Дугіна не є вписаними у контекст академічної візантистики. Зокрема, не є беззаперечною точка зору на Візантію як радикально відмінну від Заходу країну та на стосунки між Західною Європою та Візантією як на конфлікт. Чимало дослідників наголошують на плідних контактах Візантії із західними країнами, на закономірності положення Візантії у межах загальноєвропейської культури³⁵, на тезі про велику роль візантійської спадщини в історії

Західної Європи³⁶. Візантія, незважаючи на її безумовну культурну унікальність, мала тенденції до зближення із Заходом³⁷. Таким чином, нарратив візантійської історії у викладі Дугіна є упередженим, зумовленим політичними потребами.

2. Візантія у теоретичній структурі А. Дугіна

А. Дугін визначає себе як традиціоналіста, йдучи у своїх теоретичних побудовах слідом за французьким мислителем Рене Геноном. Ця ідеологічна система передбачає існування первісної сакральної традиції, встановленої божественним шляхом і спільної для усіх традиційних суспільств. Історія у такому розгляді постає як занепад, поступовий відхід від примордіальної священності. За таких умов серед людей існують представники ініціації, які за допомогою традиції зберігають світ, та контрїніціації, носії якої наближають його до остаточного краху. Така побудова підносить усе традиційне й ставить під сумнів усе модерне.

Як підґрунтя Дугін використовує теорії цивілізацій Данилевського, Шпенглера, Тойнбі, Гумільова, Гантингтона, а також ультраправих мислителів ХХ століття Германа Вірта, Карла Шмітта, Рене Генона та Юліуса Еволи. Йдучи за цивілізаціоністською логікою, Дугін проголошує православ'я й католицтво основою розрізнення Заходу та Росії-Євразії:

«В той же степени, в какой современный либеральный Запад является секуляризованным, обобщенным, модернизированным и универсализированным результатом католичества, советская модель представляет собой предельное – также секуляризованное, обобщенное и модернизированное – развитие Православной империи»³⁸.

Філософія історії Дугіна есенціалістська: одні й ті самі явища діють впродовж всієї історії, за зразком геополітичних схем початку ХХ століття. Війну, наприклад, Риму з Картагеном він описує як «очищення людства від торгової зарази на віки»³⁹, тобто дихотомія капіталізму й антикапіталізму ХХ століття переноситься на всю історію людства.

Причому ці шляхи трактуються не лише як різні, але як неспівмірні й несумісні⁴⁰.

«Новый Рим, Евразия против Нового Карфагена (атлантизм, США). Вот единственное истинное содержание истории XX века, освобожденное от многослойных исторических теорий, которые призваны лишь отвести внимание от главного, запутать, сбить с толку»⁴¹.

Отже, історія Риму, Візантії, середньовічної Русі інструменталізується для обґрунтування американофобії, та, у ширшому сенсі, вестернофобії.

«Западный мир», «цивилизованные страны», «открытое общество» — так называют сегодня служителей Молоха. Отколовшись от Византии, Запад шел к одной цели — царству Капитала, к абсолютизации денежного строя. Последним броском была «царица морей» — индустриальная Англия. Позже подзнаменем этого чисто карфагенского идеала сложилась новая цивилизация — «американская мечта», очищенный от истории, от последних следов древнего Рима — не избытых до конца Европой — искусственный лабораторный идеал карфагенского мирового порядка — Соединенные Штаты Америки»⁴².

Дугін використовує ідею розрізнення між мітом і логосом, своєрідними «підсвідомістю» та «свідомістю» суспільства⁴³. Це дозволяє робити довірливі висновки щодо логіки історичного процесу, обґрутовуючи їх аналізом певних глибинних, позасвідомих структур.

Візантія виступає як універсальний зразок імперії, яка характеризується поєднанням «універсального й приватного»⁴⁴. Візантійська модель зрощування суспільства з державою дає реальний історичний приклад такого зразка.

Враховуючи сказане, цілком закономірно, що історичний процес розглядається як повернення. Ще 2005 року в одному з інтерв'ю Дугін проголошує: «Нам треба будувати власне середньовіччя, модерн вичерпав свою повістку дня»⁴⁵. При цьому можливість виникнення геть нової суспільної формації не припускається, а імпліцитно постулюється прихід саме нового середньовіччя.

Модерна раціональність за Дугіним є суттєвою характеристикою лише західної цивілізації, а спроби прищепити таке мислення іншим країнам у процесі модернізації — «гносеологічним расизмом»⁴⁶. Такі побудови викривають у дугінізмі постмодерністське мислення, не властиве для класичного традиціоналізму.

А. Дугін визнає, що його євразійство є постмодерністською ідеологією, але з «іншим змістом». У цьому змісті пропонується використовувати постмодерністські інструменти для утвердження «Традиції», неосакралізувати суспільство, архаїзувати статево етику, керуватися в економіці не поняттями вигоди, а Ідеєю, відмовитися від національної держави модерну, але повернутися до великих наднаціональних імперій⁴⁷.

Для А. Дугіна євразійство окреслюється на рівні мислення не як локальна ідеологія, а як синонім антиглобалізму, стиль мислення⁴⁸, а на практичному — як «інтеграцію пострадянського простору»⁴⁹. Він виступає проти однозначного засудження війни, в одній з робіт висловлюючись гранично конкретно: «Война — наша мать»⁵⁰. При цьому заперечується антивоєнний патос християнства, постулюється безкомпромісна маніхейська війна між «світом горішнім», ідеальним, та світом нижнім, світом диявола. Згідно з Дугіним, російська армія як суб'єкт історії має на геополітичному рівні виступити на боці євразійського проекту⁵¹.

У таких побудовах Візантія грає роль «вузлової точки». Від неї розходяться історичні, політичні, соціальні та економічні системи описів. При цьому відсікаються всі негативні значення, артикуючи знак імперії-Візантії у вигляді позитивного зразка. Така стратегія застосовується для формування дискурсу загалом: елементи перетворюються на моменти, за допомогою виділення значень, що пов'язані із позитивним образом традиційної імперії (сакральність, благо, порядок, духовність) та негативним образом інших структур («зараза торгівлі», вживання лапок у терміні «цивілізовані країни» тощо).

3. Суспільна роль євразійства А. Дугіна у контексті його погляду на Візантію

Маніпуляції з православною духовною традицією дозволяють А. Дугіну протиставити «етику» західній економіці й техніці (якими Росія, вочевидь, не змогла оволодіти). Можна припустити, що російська економіко-технічна неповноцінність, частковий провал модернізації у РФ створює вдалий ґрунт для антизахідного ресентименту, попри очевидне західне походження елементів

ідеології Дугіна. За таких умов єдиним способом впливу на сусідів для Росії стає військовий тиск.

Існує точка зору, яку, зокрема, підтримує Е. Сміт, що характер націєбудівництва Західної та Східної Європи має відмінності⁵². Недорозвиненість капіталізму на теренах Східної Європи, а пізніше командний характер соціалістичної економіки унеможливили розвиток буржуазії. Тож її роль у творенні націй вимушено перейняла національна інтелігенція. Можна спробувати спроектувати цю дихотомію на ідеологічні відмінності. Західний націоналізм тяжіє до громадянської моделі нації, характеризується позитивним ставленням до незалежності особистості, капіталізму. Східний же часто базується на поняттях органічного розвитку нації, колективізму, особливої духовності. Після падіння соціалістичного табору характерною рисою політики у Східній Європі став похід гуманітарної інтелігенції в політику. Варто згадати таких діячів, як історик Франьо Туджман, поет Радаван Караджич, письменник Вацлав Гавел, літературний критик Вячеслав Чорновіл. З цієї точки зору політизація філософської діяльності А. Дугіна не виглядає унікальною. Для інтелігенції більш доступним є не аргументування за допомогою економічних аргументів, розрахунків вигод та втрат, а використання певної «ідеальної історичної доби», міту «золотого віку»⁵³. При цьому така «золота доба» має бути достатньо масштабною, спроможною вписувати історію нації у глобальний контекст, привабливою і конкурентною стосовно мітів сусідів. Візантія має усі необхідні риси, щоб відповідати ролі такої «золотої доби».

Візантія має ще одну зручну рису для подібного використання. У сучасному світі існує тенденція до інтеграції, створення регіональних об'єднань⁵⁴, для яких вишукується й спільна культурна основа, наприклад відоме поняття «європейських цінностей». Щоб бути конкурентоспроможним, російський націоналізм мусить мати не лише етнонаціональний, але й регіональний вимір. У цьому випадку Візантія, як спільна для багатьох народів історична основа, має переваги порівняно з іншими претендентами на роль Золотої Доби (Київською Руссю або Московським Царством).

Особливості політичного режиму сучасної Росії – вождизм, втручання держави в економіку, слабкість громадянського суспільства, клерикалізм – вимагають легітимації, у тому числі й в ультра-

правому секторі російського суспільства. Звісно, середньовічний імперіум та новочасний авторитаризм, корпоративна середньовічна економіка та використання адміністративних методів за капіталізму, візантійська симфонія влад та сучасна експансія РПЦ у політику не є явищами одного порядку. Не кажучи вже про те, що навіть за наявності повної аналогічності явища матимуть різне значення у середньовічних та постмодерних умовах. Однак для створення поверхневої, придатної для споживання картини такі аналогії придатні. Саме так Візантія інструменталізується в ультраправому обґрунтуванні сучасного російського авторитаризму.

Александр Дугін має значні зв'язки у російському суспільстві та поза ним, й веде активну організаційну роботу⁵⁵. Він цілком серйозно й дружньо сприймається російськими владними структурами й освітніми інституціями, такими, як Московський державний університет. На думку А. Умланд, таке толерантне ставлення зумовлене потребами російського політичного істеблішменту в ідеологічному фоні⁵⁶. Як і Жиріновський, Дугін грає роль статиста, на фоні якого Путін та російська держава здаються центристськими й поміркованими.

З другого боку, недержавний статус євразійства дозволяє використовувати його прихильників там, де відкрите державне втручання Росії є неможливим або ускладненим. Такий випадок ми можемо спостерігати в українсько-російському конфлікті на Донбасі.

* * *

Отже, євразійство А. Дугіна є антимодернізаційною мілітаристською ідеологією, зумовленою комплексом суспільної неповноцінності стосовно Заходу. У цій ідеології Візантія виконує роль парадигматичного зразка для наслідування та водночас джерела культурно-історичної специфіки, якою обґрунтовується агресія та авторитаризм. Нездатність Росії ефективно засвоїти модерність західного типу змушує її ідеологів шукати прихистку у «візантійських» геополітичних схемах, де значимість російської держави будується на ірраціональному езотеризмі.

Можна припустити, що дугінівська ідеологія євразійства є реакцією на геополітичну та економічну поразку російського проєкту наприкінці ХХ століття й типологічно близька до інших

антимодернізаційних рухів на зразок німецького фьолькіше, російського слов'янофільства або навіть радикальних ісламських рухів. Як варіант м'якої сили вона покликана прилучити представників неросійських етносів до російського політичного проекту, а також ідеологічно обґрунтувати межі «російського світу» поза сучасною російською державою. У цих умовах Візантія, як присвоєна російським дискурсом та слабко осмислена у думці сусідів Росії, стає зручним об'єктом для маніпуляцій.

¹ *Barbashin A., Thonburn H.* Putin's Philosopher. Ivan Ilyin and the Ideology of Moscow's Rule // <https://www.foreignaffairs.com/articles/russian-federation/2015-09-20/putins-philosopher>

² *Умланд А.* Патологические тенденции в русском «неоевразийстве»: о значении взлета Александра Дугина для интерпретации общественной жизни современной России // Форум новейшей восточноевропейской истории и культуры. 2009. Т. 6. № 2. С. 127–141.

³ *Умланд А., Шеховцов А.* Philosophia Perennis и «неоевразийство»: роль интегрального традиционализма в утопических построениях Александра Дугина // Форум новейшей восточноевропейской истории и культуры. 2010. Т. 7. № 2. С. 169–186

⁴ *Гобсбаум Е.* Вступ: винайдення традиції // Винайдення традиції / За ред. Е. Гобсбаума та Т. Рейнджера. К., 2010. С. 13.

⁵ *Йоргенсен М. В., Филлипс Л. Дж.* Дискурс-анализ. Теория и метод. Харьков, 2008. С. 17.

⁶ *Йоргенсен М. В., Филлипс Л. Дж.* Дискурс-анализ. Теория и метод. С. 54.

⁷ *Сміт Е.* Нації та націоналізм у глобальну епоху. К., 2009. С. 18–19.

⁸ *Сміт Е.* Культурні основи націй. Ієрархія, заповіт і республіка. К., 2010. С. 35.

⁹ *Сміт Е.* Культурні основи націй. Ієрархія, заповіт і республіка. – С. 108.

¹⁰ *Дугин А. Г.* Ноомахия: войны ума. Логос Европы: средиземноморская цивилизация во времени и пространстве. М., 2014. С. 318.

¹¹ *Дугин А. Г.* Ноомахия: войны ума. Логос Европы. С. 321.

¹² *Дугин А. Г.* Ноомахия: войны ума. Логос Европы. С. 327.

¹³ *Дугин А. Г.* Ноомахия: войны ума. Логос Европы. С. 370.

¹⁴ *Дугин А. Г.* Логос и мифос. Социология глубин. М., 2010. С. 268.

¹⁵ *Дугин А. Г.* Геополитика постмодерна. Времена новых империй. Очерки геополитики XXI века. СПб., 2007. С. 164.

¹⁶ *Дугин А. Г.* Логос и мифос. Социология глубин. С. 267.

¹⁷ *Дугин А. Г.* Геополитика постмодерна. Времена новых империй. С. 359.

¹⁸ *Дугин А. Г.* Геополитика постмодерна. Времена новых империй. С. 65.

¹⁹ *Дугин А. Г.* Геополитика постмодерна. Времена новых империй. С. 61.

²⁰ *Дугин А. Г.* Геополитика постмодерна. Времена новых империй. С. 164.

²¹ *Дугин А. Г.* Социология русского общества. Россия между Хаосом и Логосом. М., 2011. С. 350.

²² *Дугин А. Г.* Социология русского общества. Россия между Хаосом и Логосом. М., 2011. С. 401.

²³ *Дугин А. Г.* Социология русского общества. Россия между Хаосом и Логосом. М., 2011. С. 407.

²⁴ *Дугин А. Г.* Геополитика постмодерна. Времена новых империй. С. 111.

²⁵ *Дугин А. Г.* Четвертая политическая теория. Россия и политические идеи XXI века. СПб., 2009. – С. 110.

²⁶ *Дугин А. Г.* Логос и мифос. Социология глубин. С. 131.

²⁷ *Дугин А. Г.* Логос и мифос. Социология глубин. С. 135.

²⁸ *Дугин А. Г.* Философия войны. М., 2004. С. 55.

²⁹ *Дугин А. Г.* Геополитика постмодерна. Времена новых империй. С. 216.

³⁰ *Дугин А. Г.* Логос и мифос. Социология глубин. С. 145.

³¹ *Дугин А. Г.* Логос и мифос. Социология глубин. С. 304.

³² *Дугин А. Г.* Логос и мифос. Социология глубин. С. 295.

³³ *Дугин А. Г.* Философия войны. С. 161.

³⁴ *Дугин А. Г.* Логос и мифос. Социология глубин. С. 296.

³⁵ *Удальцова З. В.* Византийская культура. М., 1988. С. 276.

³⁶ *Острогорський Г.* Історія Візантії. Львів, 2002. С. 517–518.

³⁷ *Каждан А. П.* Византийская культура (X–XII вв.). СПб., 2006. С. 18.

³⁸ *Дугин А. Г.* Философия войны. С. 5

³⁹ *Дугин А. Г.* Философия войны. С. 190.

⁴⁰ *Дугин А. Г.* Философия войны. С. 160.

⁴¹ *Дугин А. Г.* Философия войны. С. 189.

⁴² *Дугин А. Г.* Философия войны. С. 191.

⁴³ *Дугин А. Г.* Логос и мифос. Социология глубин. С. 26.

⁴⁴ *Дугин А. Г.* Геополитика постмодерна. Времена новых империй. С. 81.

⁴⁵ *Дугин А. Г.* Геополитика постмодерна. Времена новых империй. С. 110.

⁴⁶ *Дугин А. Г.* Геополитика постмодерна. Времена новых империй. С. 25–26.

⁴⁷ *Дугин А. Г.* Геополитика постмодерна. Времена новых империй. С. 69–70.

⁴⁸ *Дугин А. Г.* Геополитика постмодерна. Времена новых империй. С. 150.

⁴⁹ *Дугин А. Г.* Геополитика постмодерна. Времена новых империй. С. 157.

⁵⁰ *Дугин А. Г.* Философия войны. С. 111.

⁵¹ Дугин А. Г. *Философия войны*. С. 192.

⁵² Сміт Е. *Нації та націоналізм у глобальну епоху*. С. 111.

⁵³ Сміт Е. *Культурні основи націй. Ієрархія, заповіт і республіка*. С. 71.

⁵⁴ Сміт Е. *Нації та націоналізм у глобальну епоху*. С. 163.

⁵⁵ Умланд А. *Патологические тенденции в русском «неоевразийстве»*. С. 133.

⁵⁶ Умланд А. «Евразийские» проекты Путина и Дугина – сходства и различия: Об идейных истоках и политической роли правоэкстремистского интеллектуализма в неавторитарной России // *Международный экспертный Центр избирательных систем ICES [Тель-Авив]*. 2012. 23 июня.

Андрій Окара

(Москва)

КОНСТАНТИНОПОЛЬ – КИЇВ: ВІЗАНТІЙСЬКА СПАДЩИНА ЯК ФАКТОР ПОБУДОВИ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

«**Р**еволюція Гідності» 2013–2014 рр., а також подальша російсько-українська «гібридна» війна поставили наново перед Україною та українським суспільством питання ідентичності – національної, регіональної, цивілізаційної, історичної, а також питання про цілепокладання національного розвитку, про зв'язок між майбутнім та минулим. Революція відкрила «вікно можливостей», в якому стала реальною масштабна «корекція ідентичності», переформатування концептуального та смислового простору «національної ідеї», переобрання орієнтирів історичного розвитку.

Українська ідентичність, яка довгий час моделювалась як «лімітрофна», провінційна, другорядна, несуб'єктна, позбавлена універсалізму, здобула шанс на переосмислення та переформатування, а сама Україна отримала шанс на «перезавантаження» держави, а також на зміну власного геополітичного статусу та місця в контексті Східної Європи.

При цьому стало очевидним, що головні зміни, головне «перезавантаження» повинне відбутись не так з економічною структурою та політичною системою, як з гуманітарною сферою – усім тим, що дотичне до ідентичності, ідеології, цілепокладання, стратегій розвитку, культури та «Soft Power» України.

Однією з найменш осмислених у контексті української культурної свідомості є спадщина Візантійської імперії, яка згодом